

54. Шевляков М. Гордость Крыма – разбойник Алим // Исторический вестник. 1912. № 5. С. 539-545.
55. Шишкина О. П. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России в 1845 году. СПб., 1848. Ч. II. 304 с.
56. Эминов Р. Р. Первый национальный музей крымских татар // Восточный архив. № 2 (24). 2011. С. 48-64.
57. Языджиляр не язалар // Илери. 1930. № 7 (62). С. 14.

Список скорочень

ДА АРК – Державний архів Автономної Республіки Крим
(м. Сімферополь)

ДПМТГК – Державний палац-музей тюрко-татарської культури
(м. Бахчисарай)

КРУ БКЗ – Кримська республіканська установа «Бахчисарайський історико-культурний заповідник» (м. Бахчисарай)

Демченко О. В., Лобанова М. А.

УДК 903.26-032.61(477.4):902.65»636»

ВІДНОСНА ХРОНОЛОГІЯ РАННЬОТРИПІЛЬСЬКОЇ ПЛАСТИКИ У СВІТЛІ РАДІОВУГЛЕЦЕВОГО ДАТУВАННЯ

У статті розглядаються методи дослідження ранньотрипільської пластики. Аналізуються типологія та шляхи встановлення відносної хронології за морфологічними ознаками пластики ранніх етапів Трипілля. Порівнюються відносно-хронологічні схеми розвитку окремих категорій виробів з результатами радіовуглецевого аналізу.

Ключові слова: Антропоморфна пластика, Типологія, Трипільська культура

Вступ. Антропоморфні статуетки є яскравою частиною матеріального комплексу трипільської культури. Тому, не дивно, що багато дослідників присвятили свої праці вивченню цієї теми. На сьогодні запропоновано цілу низку варіантів періодизації розвитку трипільської пластики. Якщо для можливої типології матеріалу донині загально прийнятою є схема, впроваджена А. П. Погожевою [5], то щодо проблем періодизації та відносної хронології окремих типів такого універсального засобу не існує. В. Г. Збеновичем поставлене питання стосовно відносної хронології окремих типів ранньотрипільської пластики [2, с. 109-115]. Його розробки з цією проблеми складають окрему, когерентну єдність уявлень про походження та еволюцію комплексу матеріальної культури раннього Трипілья в цілому та ідей типолого-класифікаційного характеру, в подальшому позначимо їх умовно як «схему В. Г. Збеновича». Задачами дослідження виступають: 1) вивчення останніх робіт стосовно типології та можливої класифікації ранньотрипільської пластики, 2) можливе використання запропонованої В. Г. Збеновичем схеми відносно-хронологічної інтерпретації його типологічних таксонів для вивчення місця конкретної колекції трипільської пластики раннього етапу культури, та 3) порівняння опублікованих радіовуглецевих дат із уявленнями про відносну хронологію пам'яток, заснованими на морфологічних ознаках пластики.

Аналіз останніх досліджень. Для аналізу пластики Трипілья всіх етапів цієї культурно-історичної спільноти, актуальною на сьогодні є праця А. П. Погожевої [5]. У даній роботі дослідницями розглядається пластика всіх етапів у окремих розділах та запропонована типологія для послідовної морфологічної ідентифікації пластики за літерно-цифровим кодом. Дана типологія йде послідовним шляхом за ієрархічно-впорядкованими морфологічними ознаками (стать, орнамент, позиція, відображення людських частин тіла, орнаментация або її відсутність) [5, с. 21]. Як зазначалося вище, сьогодні дана типологія є фактично загально визнаною для аналізу пластики Трипілья. Останній розділ праці присвячений семантичному

значенню окремих особливостей пластики та можливій спробі відображення свідомості та поглядів населення трипільського суспільства.

Базовою для вивчення антропоморфної пластики як засобу встановлення відносної хронології («хроноіндикатору») виступає робота В. Г. Збеновича [2]. Ця праця є фундаментом всіх сучасних уявлень з раннього Трипілля. Розглядаються окремі поселення, матеріальна культура, періодизація та хронологія даного етапу, та місце цієї культурно-історичної спільноти у енеоліті Південно-Східної Європи. Для нашого дослідження важливою є схема розвитку пластики, розроблена відомим тоді українським вченим, про що буде йтися нижче.

Для перевірки методів хронологічного впорядкування ранньотрипільського матеріалу важливим є використання результатів радіовуглецевого аналізу. Останні будемо цитувати за повним (на 2012 рік) каталогом Ю. Рассамакіна [6]. У цій роботі опубліковані нові та раніше відомі результати, які зведені у таблиці за регіонами та етапами Трипілля.

Важливим для використання та перевірки методів датування звісно виступають публікації нових колекцій пластики. Цікавою для досліджень є колекція, опублікована О. С. Пересунчаком та Н. Б. Бурдо [1]. У статті представлені знахідки, що зберігаються у музеї середньої школи смт Завалля, Гайворонського району, Кіровоградської області. Введення в науковий обіг нових матеріалів завжди є актуальною та необхідною публікацією. Проте, автори поки що утримуються від остаточним висновків про відносну хронологічну позиції описаних матеріалів, що залишає простір для подальшого аналізу матеріалу.

«Схема В. Г. Збеновича». Як згадувалося раніше одним з варіантів відносно-хронологічного впорядкування матеріалів раннього Трипілля є схема В. Г. Збеновича. Дослідник виділяє два типи пластики. Другий тип є розвитком першого типу пластики але з певними модифікаціями. Визначення «хроноіндикаторного статусу» проходить за морфологічними ознаками знахідок. До першого типу відносяться статуетки невеликого розміру, 3-10 см.

Характерними ознаками є дуже виражена стеатопігія та те, що нижня частина корпусу виділяється значно більше за верхню. Дослідник зазначає, що до цього типу відносяться всі статуетки з Флорешт, Рогожан, Бернашівки, Окопів, Сабатинівки II, та велика кількість фігурок з Гайворона, Олександрівки, Тирпешт [2, с. 113]. До типу I належать статуетки, які здебільшого не мають орнаменту. Лінії присутні лише на стегнах та ногах фігурок. Декоративну функцію виконувала найчастіше біла фарба, яка заповнювала прокреслені лінії. Такий тип прикрашення орнаменту носить назву «інкрустрація». До другого типу В. Г. Збеневич відносить статуетки великих розмірів, 10-15 см, іноді зустрічаються екземпляри, що досягають 20 см. Дані знахідки на відміну від першого типу мають плоский широкий торс, приблизно 4 см висотою. Також з морфологічних ознак виражена рівна довжина тулубу та ніг. Дуже нечасто зустрічаються статуетки з розімкнутими ногами. Конічними виступами передаються плечі. Іноді біля конічних виступів мають наскрізні отвори. Риси обличчя не моделюються, найчастіше їх представлено простим закругленим конусом, що є характерною рисою для обох ранніх типів розвитку трипільської пластики. Для описання цього таксону дослідник використовує матеріал з поселень Бернове та Лука-Врублевецька [2, с. 115]. Статуетки другого типу вкриті заглибленим орнаментом набагато частіше ніж фігурки, які належали до першого. В. Г. Збеневич співвідносить ці два типи як різні хронологічно етапи іконографічної реалізації одного образу. Перший тип ранньотрипільської антропоморфної пластики є порівняно простим варіантом більш раннього етапу. Стосовно другого варіанту, то він з'явився пізніше і одразу став домінуючим.

Приклад застосування «схеми В. Г. Збеневича» (на матеріалах колекції з поселення Могильна III). Музейна колекція з смт Завалля зібрана краєзнавцями на поверхні поселення Могильна III може стати прикладом даного варіанта встановлення відносно-хронологічної позиції пам'ятки [1, с. 357-367]. Чи можна її використовувати для окремих колекцій? Однак, у всій колекції присутні лише фрагменти пластики. Їхня висота відрізняється від 2

– до 7 см. Для перевірки наявності виробів типу II можна взяти фрагменти статуеток з висотою 6 та більше см, але такі аналогії не є абсолютними та ідеальними, вони базуються на інтерполяції реального розміру статуетки.

В колекції таких артефактів два. Перший зразок висотою 7,5 см [1, с. 365, рис. 6]. Повністю прикрашений заглибленим орнаментом. Відсутній верхній фрагмент дає все ж таки змогу допустити, що її висота буде дорівнювати нижній частині. Ці параметри підтверджують його віднесення до другого типу класифікації В. Г. Збеновича.

Друга фігурка з поселення Могильна III [1, с. 365, рис. 8] має висоту 6,5 см та має орнамент у центральній зоні у вигляді двох паралельних ліній. До якого саме типу він відноситься встановити повністю неможливо. Скоріш за все, йдеться про рідкісний частково орнаментований фрагмент статуетки другого типу.

Якщо розглядати інші екземпляри з колекції, то можна сказати, що за зовнішньою орнаментациєю також релевантними є окремі уламки статуеток і менше 6 см висотою [1, с. 366, рис. 3]. Але ці фрагменти не можуть нам дати повний зовнішній вигляд фігурки, якій вони належали. І навпаки, у колекції ми маємо фрагмент з майже пропорційним тулубом, верхня частина якого добре відповідає розміру ніг (нижньої частини), що є характерним для типу II, але у фрагмента повністю відсутня орнаментация.

Відповідно, навіть на такій відносно чисельній колекції, з щоправда, нерозкопаної пам'ятки виявити та достовірно порівняти кількісно представників різних типів поки що не видається можливим.

Радіовуглецеві дати та «схема В. Г. Збеновича»: порівняльний аналіз. Як стає зрозумілим з попереднього аналізу, «схема В. Г. Збеновича» зручна для використання виключно для значних добірок цілих статуеток з трипільських поселень. Деякі з таких добірок проаналізовано власне В. Г. Збеновичем [2, с. 114-120]. Ю. Рассмакін оприлюднив повний каталог радіовуглецевих визначень для низки трипільських поселень. Далі будуть розглянуті нефрагментовані статуетки з поселень, які В. Г. Збенович відно-

сив до ранніх етапів за розвитком пластики у порівняльному світлі радіовуглецевих дат.

Трипільська культурно-історична спільнота на сьогодні має дві відмінні радіовуглецеві хронології. Одна, яку можна іменувати «консервативною», спирається на конвенційні дати, одержані у європейських лабораторіях за вугіллям та на сучасніші визначення методом прискореної мас-спектрометрії (AMS), інша ж умовно названа «радикальною» базується на серії конвенційних визначень з Київської радіовуглецевої лабораторії [6]. Обидві хронології, за загальним консенсусом, уявляються як внутрішньо когерентні, тобто такі які правильно відбивають відносну хронологію датованих об'єктів. В той же час, вони виразно суперечать одна одній у частині абсолютного датування.

Тому порівняння відносної хронології поселень за розвитком комплексів антропоморфної пластики з радіовуглецевими датами проведемо у межах окремих «хронологій» – консервативної та радикальної, не намагаючись встановити, яка ж з них відповідає дійсності, а використовуючи їх виключно як засіб перевірки відносного хронологічного порядку поселень раннього Трипілля.

За радикальною чи «київською» хронологією своє місце на хронологічній шкалі знаходять такі поселення з переважанням першого типу пластики за В. Г. Збеновичем: Бернашівка (5610-5300 каліброваних р. до н.е.) [6, с. 37], Окопи (калібрована дата (95,4%) 5480-5200 р. до н.е.) [6, с.37], Сабатинівка II (калібрована дата (95,4%) 5320-5020 р. до н.е.) [6, с. 39], Олександрівка (калібрована дата (95,4%) 5010-4590 (BP 5930+-80)) [6, с. 61]. Переважання статуеток другого типу характерне лише для двох поселень: Лука-Врублевецька та Бернове. У праці Ю. Рассамакіна ми маємо лише дату з поселення Лука Врублевецька (калібрована дата (93,1%) 4950-4650 (р. до н.е.) [6, с. 46].

За консервативною хронологією, в свою чергу, можемо порівняти такі поселення як Рогожани (калібрована дата (94%) 4690-4440 р. до н.е.) [6, с. 37], Бернашівка (калібрована дата (94,4%) 4690-4320 р. до н.е.). На жаль, поселення Лука Врублевецька та Бернове не мають дат у межах «консервативної» хроно-

логії. Проте, їх датування не може сильно відрізнятися від синхронних їм поселень етапу В1 – Поливанового Яру (4360-4210 каліброваних р. до н.е.) та Старих Куконешт (4320-4170 каліброваних р. до н.е.) [6, с. 37]

Таким чином, відносно-хронологічне значення зміни першого типу ранньотрипільської пластики другим здебільшого підтверджується. Сам процес заміни ймовірно мав місце у першій чверті V тис. до н.е. за «київською» хронологією, чи на початку другої половини V тис. до н.е. за «консервативною» хронологією. Яке датування мало місце в історичній реальності можна встановити лише підтвердивши чи спростувавши один з варіантів хронології повністю як систему, а не в окремих випадках.

Для більш детального датування появи перших статуеток другого типу необхідно проаналізувати матеріали з зазначених поселень. З поселення Сабатинівка II нам відома знахідка (жіноча фігурка), яка зберігається в Національному музеї історії України (дослідження М. Л. Макаревича, 1947 рік) [3, с. 61]. Першому типу В. Г. Збеновича відповідає розмір знахідки (6 см), виражена стеатопігія, але є риси які тяжіють до другого типу: орнаментовані стегна та наскрізні отвори у районі плечей. До речі, і радіовуглецеве датування Сабатинівки II припадає на гаданий період переходу від переважаючого типу 1 до домінування типу 2.

Інший приклад ілюструє неоднорідність впровадження нового типу пластики. Поселення Олександрівка постає синхронним Сабатинівці II за даними радіовуглецевого датування [6, с. 31]. З нього походять дві статуетки знайдені експедицією ОАМ під керівництвом А. Л. Єсипенка протягом досліджень 1950-1957 років та зберігаються у Одеському археологічному музеї НАН України [3, с. 81]. Розмір статуеток 7,25 см та 8 см. Дві статуетки не орнаментовані, присутня виражена стеатопігія та маленький відносно стегон корпус. Вони яскраво представляють перший тип.

Для аналізу можна звернутися до деяких аналогій, які можна знайти у літературі. Більшість прикладів можна віднести до першого типу. З досліджень Т. Г. Мовші відомі дві статуетки з поселення Солончени II, які зберігаються у Національному музеї

історії України [3, с. 62]. Розмір статуеток 5 та 9 см, виражена стеатопігія та відсутній орнамент. За даними Ю. Рассамакіна калібрована дата з поселення Солончени II (95,4%) 4530-4430 р. до н.е. [6, с. 48]. Ця дата одержана в Берлінській лабораторії і, відповідно має бути порівняна з «консервативною» хронологією Трипілля. Навіть за нею вона відповідає скоріш поселенням другого етапу та потребує додаткового аналізу.

Також аналогією є статуетки з поселення Тимкове, що зберігається у Одеському археологічному музеї НАН України (дослідження Н. Б. Бурдо 1981 року) [3, с. 81]. Всі статуетки висотою від 7 до 8,5 см, орнаментация відсутня, добре виявлена стеатопігія та всіх випадках корпус майже дорівнює нижній частині статуетки. Калібрована дата (88,5%) 4710-4400 р. до н.е. [6, с. 38]. Необхідно зазначити, що лише колекція з поселення Лука-Врублевецька в повній мірі відповідає параметрам другого типу: великий розмір, виражені плечі, великий корпус, поширена орнаментованість.

Таким чином, за сучасними відомостями радіовуглецевого датування в найгрубіших рисах відносна хронологія двох типів ранньотрипільської пластики окреслена В. Г. Збеновичем справді підтверджується даними природничого методу, незалежного від засобів встановлення хронологічного порядку таксонів статуеток. Можна зафіксувати перехідні форми, які поєднують у собі риси притаманні обом типам (статуетка з Сабатинівки II), а також аномально пізні дати кількох поселень (Солончени II та Тимкове), з яких походить цілком ранньотрипільський набір пластики.

Висновки. Отже, вивчення антропоморфної пластики Трипілля є актуальною проблемою від самого початку дослідження світу цієї культури. Роботи з історії трипільської пластики виходять у вигляді фундаментальних праць з запропонованими типологіями, які використовують і по сьогодні. Актуальним залишається публікація нових матеріалів та пошуки нових можливих методів вивчення окремих проблем пластики енеолітичного населення. Розвиток природничих методів дає нам можливість використовувати абсолютні дати трипільських поселень. Саме у

такий спосіб і є можливою перевірка «відносних хронологій», розвинутих типолого-порівняльним методом. Так, «схема В. Г. Збеновича» базується на морфологічних ознаках. При аналізі конкретної колекції з поселення Моглильна III виявилось, що не всі знахідки можна класифікувати з банальної причини – через брак цілих статуеток у колекції.

Мінливість типів пластики не має дискретного характеру і можна виділити вироби перехідних форм, які б поєднували в собі риси обох типів. Ймовірно, вони існували у час стрімкого широкого впровадження статуеток типу 2.

Якщо відносна хронологічна позиція типів 1 та 2 схоже з'ясована, то їх абсолютне датування лишається глибоко проблемним. Цей стан пов'язаний з невідповідністю датувань, одержаних у різних лабораторіях. Сподіваємось, що широке впровадження методу радіовуглецевого датування за допомогою прискореної мас-спектрометрії дозволить зняти ці протиріччя.

Демченко О. В., Лобанова М. А.

ОТНОСИТЕЛЬНАЯ ДАТИРОВКА РАННЕТРИПОЛЬСКОЙ ПЛАСТИКИ В СВЕТЕ РАДИОУГЛЕРОДНОЙ ДАТИРОВКИ

В статье рассматриваются методы исследования раннетрипольской пластики. Анализируется типология и методы датировки по морфологическим признакам пластики раннего этапа Триполья. Сравняется относительная хронология статуэток с результатами радиоуглеродного анализа поселений, с которых они происходят.

***Ключевые слова:** Антропоморфная пластика, датировка, Трипольская культура.*

**THE RELATIVE CHONOLOGY OF THE EARLY
TRYPILLIAN FIGURINES IN THE LIGHT OF
RADIOCARBON DATING**

The problem of classification and typology of the early trypillian material is relevant in the modern research and also there are some new methods used in the new studies. For instance, the typology of trypillian figurines by A. Pogozheva was developed in 1983 and became widely acknowledged in the field. But not all methods are studied and tested. The emergence of the new material gives us a possibility to consider and test the very methods of research. In the article the methods of study on early trypillian figurines are discussed. Author analyzes the typology and dating methods based on the morphological characteristics of early figurines of Trypillia, first of all method proposed by V.G. Zbenovych. In this method we have two stages of the early trypillian figurines' development. The first type has the small size figurines without ornament.. The second stage features have a large size (over 10 cm), equal proportions of the trunk and legs and developed incised ornamentation. This research' method is proposed as a method of dating and raises the possibility of using it as a classification of this type of material. Relative chronology of types is compared with the results of radiocarbon analysis, published by Yu. Rassamakin. Comparison of the dating methods from the results of radiocarbon analysis of data raises new questions of typology and classification of the Trypillia material.

Keywords: *anthropomorphic figurines, dating, Trypillia culture*

Список використаної літератури

1. Бурдо Н. Колекція пластики з ранньотрипільського поселення Могильна III / Наталя Борисівна Бурдо, Олександр Сергійович Пересунчак // Культурний комплекс Кукутень-Трипілля та його сусіди. Збірка наукових праць пам'яті Володимира Круца. – Львів:

- Астролябія, 2015. – С. 357-367.
2. Збеневич В. Г. Ранний этап Трипольской культуры на территории Украины / В. Г. Збеневич. – Киев: Наукова думка, 1989. – 224 с.
 3. Енциклопедія трипільської цивілізації / Міністерство культури і мистецтв України ; редкол. М. Відейко (голова) [та ін.]. – Київ: Міністерство культури і мистецтв України за підтримки корпорації «ІДС», 2004. – Т. 1. – Кн. 2. – 2004. – 319 с.
 4. Колпаков Е. М. Классификация в археологии / Е. М. Колпаков. – Санкт-Петербург: ИИМК РАН, 2013. – 251 с.
 5. Погожева А. Антропоморфная пластика Триполья / Айна Петровна Погожева. – Новосибирск: Наука, 1983. – 144 с.
 6. Rassamakin Yu. Absolute chronology of Ukrainian Tripolian settlements / Yuri Rassamakin // The Tripolye culture. Giant-settlements in Ukraine: Formation, Development and Decline. – Oxford: OXBOW BOOKS, 2012. – P.: 19-69.

Добровольська Т. С.

УДК 398.54:792.2"2009/2015"

**ЕТНОГРАФІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В МАСОВИХ СЦЕНАХ
У ВИСТАВАХ ФЕДОРА СТРИГУНА, РЕЖИСЕРА
НАЦІОНАЛЬНОГО АКАДЕМІЧНОГО УКРАЇНСЬКОГО
ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ ІМЕНІ МАРІЇ
ЗАНЬКОВЕЦЬКОЇ ЗА ТВОРАМИ УКРАЇНСЬКОЇ
КЛАСИКИ (2009-2015 р.)**

У статті досліджуються елементи етнографії у масових сценах у виставах за творами української класики режисера Національного академічного українського драматичного театру ім. Марії Заньковецької Федора Стригуна, здійснені у 2009-2015 роках. Розглядаються вистави «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Різдвяна